

RAMSBROCK, Annelie.

Geschlossene Gesellschaft.

Das Gefängnis als Sozialversuch – eine bundesdeutsche Geschichte

Frankfurt am Main: S. Fischer Verlag, 2020, 415 s. ISBN 978-3-10-002517-3.

Petr Kreuz*

Recenzovaná kniha je přepracovanou verzí autorčiny habilitační práce předložené na Filozofické fakultě Humboldtovy univerzity v Berlíně. Historička Annelie Ramsbrock(ová) v současné době působí v Postupimi v *Leibniz-Zentrum für Zeithistorische Forschung*. V letech 2019–2020 byla zastupující profesorkou evropských kulturních a soudobých dějin na univerzitě v Göttingen.

Tématem práce nejsou pouze dějiny vězeňství a proměny výkonu trestu v demokratické části Německa od skončení druhé světové války přibližně do poloviny 80. let. Autorka se věnuje detailně také dobovým diskusím a reformním návrhům v německé penologické literatuře, kterou obohacovali zejména odborníci ze sféry právních a sociálních věd. Vedle toho na konkrétních příkladech popisuje typické reakce na reformní návrhy i uskutečněné reformy ze strany osob, jichž se tyto reformy v praxi nejvíce dotýkaly, tedy zaměstnanců věznic a samotných vězňů.

Postupimská historička vycházela z velmi široké a rozmanité pramenné základny. Vedle stovek titulů dobové odborné literatury z oblasti penologie, kriminologie, trestního práva, psychologie či sociální práce využila ve velkém rozsahu zejména parlamentní dokumenty vzešlé z činnosti jak Spolkového sněmu, tak i zemských sněmů a berlínského zastupitelstva. Pramenně vytěžila též řadu relevantních rozhodnutí Spolkového ústavního soudu, jakož i dokumenty mezinárodních a nadnárodních organizací týkající se (konkrétně či obecně) německého vězeňství, a to s časovým záběrem od konce druhé světové války až do prvního desetiletí 21. století. Přirozeně využila ve velkém rozsahu také archiválie spolkového ministerstva spravedlnosti a (západo)berlínské senátní justiční správy.

Detailní vhled do vývoje německého poválečného vězeňství autorce umožnilo studium písemností týkajících se západoberlínské mužské věznice Tegel (*Justizvollzugsanstalt Berlin-Tegel*). Autorka při tom využila nejen úřední písemnosti vzešlé z činnosti věznice a jejích zaměstnanců, nýbrž ve značném rozsahu také příspěvky z tamějšího vězeňského

* Doc. PhDr. Petr Kreuz, Dr., Archiv hlavního města Prahy / Prague City Archives, Czech Republic / E-mail: Petr.Kreuz@praha.eu

časopisu *Lichtblick*, který se na sklonku 60. let stal prvním periodikem svého druhu v Německu.

Ramsbrocková se v práci věnovala řadě dílčích témat, nicméně v celém svém výkladu soustavně sledovala stěžejní otázku, a to jak se v poválečném Německu postupně prosazovala a realizovala myšlenka resocializace pachatelů.

V první části autorka pojednává o vývoji vězeňství v demokratické části Německa od roku 1945 do 70. let. Stav německého vězeňství v roce 1945 byl zásadně ovlivněn předchozí nacistickou vězeňskou praxí, třebaže i po roce 1933 zůstaly formálně v platnosti zásady pro výkon trestů odnětí svobody z roku 1923, tedy z časů Výmarské republiky. Projevem snahy o překonání neblahého dědictví nacistického režimu v oblasti vězeňství byla direktiva spojenecké Kontrolní rady č. 19 z 12. listopadu 1945, která stanovovala „zásady pro správu německých věznic a káznic“. Tato direktiva, v návaznosti na vývoj v období Výmarské republiky, ponechávala jako deklarované hlavní účely trestu prevenci a převýchovu. Kromě toho Spolková republika Německo (SRN) záhy přijala standardní minimální pravidla pro zacházení s vězni vycházející z rezoluce Organizace spojených národů ze srpna 1955. V roce 1961 byl vydán jako celostátní předpis pro západoněmecké a západoberlínské věznice služební řád a řád výkonu trestu, který v mnoha spolkových zemích nahradil předpisy z výmarské, či nacistické éry.

Myšlenka resocializace pachatelů se začala v německém společenskovědním myšlení v relativně větší míře objevovat teprve od počátku 60. let, kdy sociologií formulovaná socializační teorie začala ovlivňovat sociologii kriminality. V této souvislosti Ramsbrocková poukazuje na to, že charakteristika výkonu trestu odnětí svobody jako „náhradní socializace“ se v německých veřejných a společenskovědních debatách poprvé objevila již na sklonku první světové války a k jejímu rozvinutí přispěl počátkem 30. let též bývalý výmarský sociálnědemokratický ministr spravedlnosti Gustav Radbruch. Resocializace pachatelů se nicméně stala převažující myšlenkou německých penologických a kriminologických diskusí o reformě výkonu trestu teprve ve druhé polovině na 60. let a na sklonku téhož desetiletí se začala stále častěji objevovat i v oficiálních vládních a parlamentních dokumentech. Tento vývoj urychlilo několik rozhodnutí Spolkového ústavního soudu z konce 60. a počátku 70. let, které vedly k posílení práv vězňů. Myšlenka resocializace přitom byla chápána širě, než jak ji počátkem 50. let formuloval britský kriminolog Lionel W. Fox: „*Training is the key word of the prison system.*“ Svůj konečný odraz našla v SRN myšlenka resocializace v dlouho připravovaném zákonu o výkonu trestu odnětí svobody (*Strafvollzugsgesetz*), který byl schválen 16. března 1976 a vstoupil v platnost na začátku následujícího roku.

Ve druhé části práce autorka detailně přibližuje, především na příkladu věznice Berlin-Tegel, zacházení s vězni v 60. a 70. letech. Všimá si přitom především personálu věznic. Na počátku 50. let se německé věznice potýkaly s nedostatkem dozorců, problémem byla také jejich nedostatečná kvalifikace a motivace. Teprve v průběhu 60. let

začali ve věznicích ve větším počtu pracovat lidé s vyšší, speciální kvalifikací, včetně univerzitně vzdělaných psychologů a odborníků v oblasti sociální práce, jejichž působení bylo k úspěšné realizaci resocializačního účelu trestu velmi důležité. Co se týče práce vězňů, Ramsbrocková poukazuje na to, že sice již záhy po druhé světové válce byla v demokratickém Německu formulována zásada, že práce za mřížemi nesmí být dodatečným trestem, přesto však zůstala pro vězně zachována pracovní povinnost. V rámci reformy vězeňství měla být práce proměněna v součást resocializačního programu, jehož druhou částí se mělo stát organizování a naplňování volného času vězňů. Volný čas odsouzených mělo vyplnit hlavně vyučování, získávání kvalifikace uplatnitelné na pracovním trhu, sport a různé umělecké aktivity. Sport se během 70. let úspěšně prosadil v německé vězeňské praxi. Význam sportu pro resocializaci odsouzených zdůrazňovala řada odborných kriminologických, sociologických a pedagogických prací. Umělecké aktivity jako prostředek resocializace se zpočátku potýkaly se silnými porodními bolestmi, které autorka podrobně a s řadou konkrétních příkladů líčí, a jejich pronikavější úspěch se dostavil až koncem 70. let.

Zvláštní oddíly druhé části věnovala Ramsbrocková sociální terapii a kastraci. Ukazuje, že speciální sociálně terapeutické ústavy, které začaly vznikat v Německu na přelomu 60. a 70. let, byly v oblasti resocializace a snížení recidivy pachatelů úspěšnější než věznice s běžným režimem. Na druhé straně však nešlo o úspěch nijak pronikavý, zvláště u vícenásobných recidivistů. Navíc byl mnoha odsouzenými mírnější režim v sociálně terapeutických vězeňských ústavech různě zneužíván. Kastrace byla obecně považována za prostředek resocializace pachatelů závažných sexuálně motivovaných trestných činů. Dobrovolná kastrace byla roku 1969 upravena zvláštním spolkovým zákonem a zpočátku byly prováděny pouze chirurgické, nikoli hormonální kastrace.

Ve třetí části se Ramsbrocková pokusila ukázat, jak uspěla resocializace v konfrontaci s působením vězeňského prostředí a se specifickou mužskou vězeňskou subkulturou. Reforma vězeňství v duchu myšlenky resocializace nedokázala u vězňů zastavit proces, označovaný v literatuře od roku 1940 jako *prisonisation*. Ten spočívá za prvé v přivyknutí vězně na oficiální režim vězení a zvládnutí všech oficiálních i neoficiálních technik chování, za druhé v osvojení si hodnot, norem a názorů platných mezi odsouzenými, tedy v převzetí vězeňské (sub)kultury. Přestože od konce 60. let patřili vysokoškolsky vzdělaní psychologové k personálu každé věznice v Německu, byl počet sebevražd (páchaných z cca 85 % oběšením) v německých vězeňských ústavech na počátku 70. let velmi vysoký a kontinuálně stoupal až do 80. let. Tato skutečnost byla pro mnohé zastánce resocializace značně šokující. Reforma v duchu resocializace nevyřešila ani problém homosexuality uvnitř mužské vězeňské subkultury; dekriminlizace homosexuality v západním Německu v roce 1968 ulomila pouze ostří tohoto problému.

Spíše okrajově a příležitostně Ramsbrocková zpracovala některé události v německých věznicích 60.–80. let, které se ve své době staly objektem větší či dlouhodobější veřejné

a mediální pozornosti a měly vliv na další vývoj vězeňství. K takovým případům patřil proces s několika dozorcí a vězeňskými lékaři z ústavu pro výkon vazby a trestu Klingelpütz v Kolíně nad Rýnem v letech 1965–1966. Dozorcí byli obviněni z týrání vězňů, které vedlo k několika úmrtím, jejichž skutečné příčiny obžalovaní lékaři zatajili.

V závěru práce autorka konstatuje, že zákon o výkonu trestu z roku 1976 nesený v duchu myšlenky resocializace v praxi nesplnil z řady důvodů všechna očekávání a přání, která do něj jeho tvůrci a příznivci vkládali. Desetiletí po přijetí zákona lze proto zaznamenat pozvolný ústup od myšlenky resocializace tím spíše, že vězeňství musí plnit i další účely stanovené platným trestním právem. Přesto zůstává resocializace i nadále deklarovaným cílem výkonu trestu odnětí svobody. Třebaže je naprosto převažující trestněprávní sankcí v SRN peněžitý trest (83,7 % v roce 2017), neexistuje dosud ani zde žádná plnohodnotná alternativa k trestu odnětí svobody.

Jako celek představuje práce prof. A. Ramsbrockové všestranně erudované, faktograficky bezchybné a rozsáhlým pramenným výzkumem podložené monografické zpracování dějin vězeňství a penologie v Německu ve čtyřech poválečných desetiletích. V radě ohledů může dokonce posloužit jako vzor pro zpracování poválečných dějin vězeňství v dalších evropských státech. V našich poměrech se toto konstatování týká spíše budoucího zpracování vývoje vězeňství v desetiletích po roce 1989 než v období let 1945/1948–1989.